

УДК 159.923

Крижановська З. Ю.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Проаналізовано роль, яку відіграють шлюбно-сімейні відносини в життєдіяльності особистості. Визначено поняття самореалізації, котре пов'язане із шлюбом та сім'єю. Виокремлено способи самореалізації особистості в шлюбно-сімейних стосунках.

Ключові слова: сім'я, шлюб, самореалізація, гендерні відмінності.

Проанализирована роль, которую играют брачно-семейные отношения в жизнедеятельности личности. Определено понятие самореализации, которое связано с браком и семьей. Выделены способы самореализации личности в брачно-семейных отношениях.

Ключевые слова: семья, брак, самореализация, гендерные различия.

Analyzed the role played by marriage and family relations in the life of the individual. Definitions of self, which is related to marriage and family. Outlined ways of self-identity in marriage and family relationships.

Key words: family, marriage, self-realization, gender differences.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я і сімейний добробут серед переліку цінностей людини виходить на чільне місце. Негативні явища повсякденного життя, такі як інфляція, соціальна і політична нестабільність, відсутність правових гарантій, невизначеність майбутнього і навіть сама ситуація соціальних змін дають поштовх соціальній дезадаптації людей у багатьох її проявах і розвитку девіацій. Завдяки цьому ієрархія загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості зазнала істотної деформації. Цей процес, обтяжений станом хронічного емоційного стресу, охопив усі верстви населення і вплинув на складні соціальні структури.

В умовах, що склалися, особливого значення набувають міжособистісні стосунки, які в більшій мірі, ніж інші соціальні структури, здатна забезпечити гармонійна сім'я. Саме в сім'ї людина отримує найбільш повне визнання своєї особистості. Вона закладає основи економічного і психологічного благополуччя. Сім'я дає підтримку і генерує реальні стимули все більшого і більшого розширення своєї успішності в різноманітному й динамічному соціальному контексті. Отже, психічні ресурси сім'ї виступають потужним джерелом розвитку особистості, досягнення нею успіху і благополуччя в багатьох сферах життєдіяльності.

Відтак, метою нашого теоретичного дослідження є визначення ролі шлюбно-сімейних відносин для повноцінного самоздійснення особистості.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Теоретичний аналіз психологічної літератури дозволяє констатувати, що сімейна проблематика сьогодні розглядається в досить широкому предметному аспекті. Вчені досліджують психологію сім'ї з різних сторін: психологічну сумісність подружжя та емоційну адаптацію у перші роки після укладення шлюбу (М. М. Обозов, Т. М. Трапезнікова, П. М. Якобсон та ін.), чинники, що впливають на задоволеність шлюбом чоловіків та жінок, розподіл ролей у сім'ї (Ю. Е. Альошина, Л. Я. Гозман та ін.), вивчався вплив ціннісних орієнтацій та шлюбно-сімейних настанов партнерів на майбутню подружню взаємодію (Ю. Е. Альошина, Л. І. Мороз, Г. М. Дубчак, Т. В. Говорун та ін.), проведений психологічний аналіз розлучень (Л. З. Сердюк та ін.). У цьому ж ключі вивчалася психологія емоційних стосунків: А. А. Богословського цікавила симпатія та механізми її виникнення, Н. І. Ажгіхіна та Л. Я. Гозман розглядали динаміку емоційних стосунків від аттракції до кохання. Західні психологи, яких цікавили інтимні міжособистісні стосунки, вивчали сутність феномену кохання, розробляли та доповнювали його типологію (А. Маслоу, Р. Мей, Е. Фром та ін.), досліджували причини та прояви невротичного кохання (З. Фрейд, К. Хорні та ін.), вплив на шлюбні стосунки моделей стосунків, що існували у батьківській сім'ї (Е. Берн) та ін. У результаті теоретичного аналізу (Л. І. Мороз, М. І. Мушкевич, М. М. Обозов, Г. Старшенбаум, О. М. Чанишев, Р. П. Федоренко та ін.) визначено, що кохання – необхідна умова створення сім'ї, підґрунтя шлюбу, яке дозволяє найменш болісно пройти всі стадії подружньої адаптації і створити гармонійні стосунки всередині сім'ї. Кохання – це стійке

інтенсивне почуття, насичене різними емоційними переживаннями, яке відповідає взаємовідносинам спільності та близькості між людьми. Саме такі шлюбно-сімейні взаємини, засновані на зрілому коханні, і становлять неодмінну умову розкриття в них особистістю свого потенціалу.

Щоб сприяти особистісній самореалізації, сім'я, крім кохання, має підтримувати також баланс взаємних станів своїх членів: подружжя тут може забезпечувати один одному в потрібний час релаксацію чи мобілізацію, тобто надавати необхідну та своєчасну психологічну підтримку, виявляти розуміння. У такій сім'ї партнери мають більш високий рівень емоційної зрілості.

Передумовою задоволеності шлюбом, а отже, і психологічного благополуччя особистості, є здійснення нею оптимальний вибір форми сім'ї (Д. А. Леонтьєв, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко). Під оптимальним вибором форми шлюбно-сімейних стосунків [9] розглядає вибір такої форми шлюбу, що найповніше задовольняє потреби особистості, відповідає її психологічним властивостям, а також сприяє особистісному розвитку. Передумовами здійснення оптимального вибору форми шлюбно-сімейних стосунків, яким особистість визначає для себе напрямок свого подальшого розвитку, є рефлексія ситуації вибору, усіх його аспектів, свідомих та підсвідомих смислів кожної з альтернатив, власних шлюбно-сімейних уявлень та вподобань, прийняття відповідальності щодо нього та всіх його наслідків, самостійність, автономність рішення щодо форми шлюбу. Психологічними особливостями особистості, що прагне зробити свій вибір форми шлюбно-сімейних стосунків оптимальним, є рефлексивність, відповідальність та спрямованість до самореалізації.

Шлюбно-сімейні стосунки як найважливіша сфера життєдіяльності особистості становлять її життєвий простір, визначаючи якість життя, слугуючи полем для особистісної самореалізації.

Самореалізацію можна визначити як одну з найважливіших екзистенціальних потреб людини, яка задовольняється насамперед у формі самовдосконалення, тобто автоцентристської творчої вольової діяльності, свідомо і підсвідомо спрямованої на оновлення людини, заперечення наявного недосконалого стану та наближення до усвідомленого ідеалу, а також втілення цілей у діяльності для себе і суспільства. Ми підходимо до самореалізації як до невід'ємного атрибуту саморозвитку особистості. Узагаль-

нення наукових досліджень (Л. Коган, І. Маноха, В. Матусевич, В. Муляр, М. Недашківська, Л. Сохань, В. Тихонович, О. Чаплигін, О. Шрамко, Е. Фромм, К. Альбуханова-Славська, Л. Анциферова, Б. Ананьєв, О. Асмолов, Л. Божович, С. Буйнова, М. Магомед-Емінов, Д. Леонтьєв та ін.) дозволяє стверджувати, що процес самореалізації особистості спрямований зсередини в зовнішню реальність і здійснюється механізмами, що містять у своїй основі загальнопсихологічну регуляцію і задають її специфіку: особистісно-ситуативний механізм, що відображає управління особистістю ходом самореалізації та мотиваційно-смысловий.

Одним із чинників особистісного розвитку та самоздійснення членів родини є труднощі, які час від часу переживає будь-яка сім'я. Долаючи труднощі, особистість усвідомлює, виразно бачить свої життєві домагання, тому складні ситуації можна розглядати як передумову постановки людиною життєвих завдань, завдяки яким вона стає спроможною брати на себе відповідальність за власне життя.

Прагнення до самореалізації – це основний мотив кожної людини. Самореалізація – це безперервний процес. Кожна людина неповторна, у кожного є свій внутрішній потенціал, свій талант, який треба розвивати. Умовою руху до самореалізації є досвід міжособистісних відносин (у першу чергу, відносини з близькими, значущими людьми).

Самореалізація особистості в шлюбі має гендерні особливості [2, 3, 4]. А саме, у чоловіків сімейна самореалізація тісно пов'язана з професійною. Для жінок самореалізація у шлюбі й у професії є феномени, що формуються і реалізуються в цілому незалежно. Проте виникнення взаємозв'язку сімейної та професійної самореалізації у жінок пов'язане із стажем шлюбу і рівнем освіти. Соціально-психологічні чинники, що визначають особливості сімейного існування особистості (функціонально-рольова співвіднесеність, соціально-рольова адекватність, адаптивність в мікросоціальних відносинах, спрямованість на сімейне довголіття), зумовлюють рівень самореалізації як чоловіків, так і жінок у шлюбі.

Взаємозв'язок шлюбно-сімейних стосунків і самореалізації особистості має далеко неоднозначний характер і багато в чому визначається якістю взаємин, які складаються в сім'ї, особистісними особливостями членів родини, перш за все подружжя, їхніх уявлень про себе, навколишніх, сім'ю в цілому. Не потребує до-

ведення те, що найкращі умови для самореалізації складаються в щасливій, гармонійній сім’ї. Гармонійною сім’єю можна вважати такий сімейний союз, у якому сім’я є відкритою системою і надає широкі можливості для творчого зростання та особистісного розвитку кожного її члена.

Внутрішнім критерієм самореалізації особистості в сім’ї є почуття внутрішнього задоволення. Більшість фахівців визначають його як внутрішню суб’єктивну оцінку, ставлення подружжя до власного шлюбу. Вивченням характеристик, що впливають на задоволеність шлюбом, займалися багато дослідників.

Жінки, за даними А. Шишкіної [6, с. 73], більш орієнтовані на сім’ю, але менш задоволені нею, чоловіки ж, навпаки, менш орієнтовані на сім’ю, але більше нею задоволені. У високо задоволених шлюбом жінок реальний партнер загалом відповідає ідеалу, а в низько задоволених – суттєво відрізняється від ідеалу. У чоловіків розрив між реальним та ідеальним уявленням про дружину виражений меншою мірою як серед задоволених, так і серед незадоволених шлюбом. Таким чином, з точки зору чоловіків, їх дружини більше відповідають ідеалу сімейної жінки, ніж з точки зору дружин їх чоловіки – ідеалу сімейного чоловіка. Ми вважаємо, що це спричинено тим, що ролі та місце чоловіків у суспільстві майже не змінились з давен.

Ю. Є. Альошина [6] відзначав, що як вітчизняні, так і зарубіжні дослідження показують: після народження дитини задоволеність подружжя шлюбом починає зменшуватися. Поки дитина маленька, розподіл ролей задовольняє обох членів подружжя: дружина виконує суто жіночі справи і обов’язки, зв’язані сім’єю та домом, а чоловік – чоловічі, пов’язані перш за все з роботою. Однак коли дитині виповнюється 3-4 роки і догляд за нею вже не потребує особливих жіночих якостей, задоволеність шлюбом знижується. Жінка після закінчення відпустки по догляду за дитиною повертається на роботу, і на неї лягає подвійне навантаження. Передача частини турбот по догляду за дитиною і домашніх справ обмежує свободу чоловіка, у тому числі і в професійній діяльності, яка є для нього головною, і вступає у суперечність із стереотипами щодо розподілення домашніх ролей у сім’ї, які склалися у суспільстві. Прагнучи звільнитися від тиску дружини, чоловік усе більше занурюється у стан пасивності, дружина ж стає все більше вимогливою і директивною. Таким чином, позиції і того й іншого члена сім’ї вступа-

ють у суперечність із гендерними установками, вони якби міняють ролями: дружина стає активною, а чоловік – пасивним.

Цікавими є ті наукові факти [3, 4, 6], котрі стверджують про взаємозв'язок між самореалізацією особистості в сімейній сфері її життєдіяльності та професійній. Відтак, дослідниками встановлено, що існує прямий взаємозв'язок між задоволеністю шлюбом (як суб'єктивним індикатором самореалізації) і задоволеністю роботою у чоловіків. Проте у жінок такий взаємозв'язок не простежується. Крім того, виявлений прямий взаємозв'язок між задоволеністю шлюбом чоловіків і задоволеністю шлюбом їхніх дружин, а також висока задоволеність чоловіків відповідає високій задоволеності їхніх дружин. Жінки в цілому більш задоволені роботою зі стажем сімейного життя від 10 до 15 років, причому це відповідає високій задоволеності шлюбом їхніх чоловіків, що в свою чергу призводить до підвищення задоволеності чоловіків і роботою. Або ж, задоволені роботою дружини частіше мають задоволених і шлюбом, і роботою чоловіків, причому цей феномен проявляється особливо яскраво на стажі сімейного життя від 10 до 15 років.

Як стверджують результати досліджень в цій сфері [7], рівень освіти не впливає на взаємозв'язок задоволеності шлюбом і роботою чоловіків, однак позначається на цьому взаємозв'язку в жінок, а саме, у жінок із вищою освітою виявляється невеликий, але стійкий зворотній взаємозв'язок задоволеності шлюбним життям і роботою.

Спрямованість на сімейне довголіття для чоловіків виражається в усвідомленні загальної стабільності сім'ї, її стійкості до зовнішніх чинників впливу, за рахунок чого і досягається високий рівень задоволеності шлюбом. При цьому спрямований на сімейне довголіття чоловік частіше буде вибирати як провідну в роботі орієнтацію на служіння. Жінка ж досягає високого рівня задоволеності шлюбними відносинами внаслідок високої спрямованості на сімейне довголіття тільки якщо у неї високий рівень усієї сукупності компонентів, за винятком емоційного. При цьому жінка, що володіє високим рівнем спрямованості на довголіття, буде частіше в роботі орієнтована на стабільне місце проживання і професійну компетентність.

Таким чином, подружня задоволеність шлюбом є не що інше, як суб'єктивне сприйняття людьми кризь призму соціокультурних норм ефективності функціонування сім'ї в плані задоволення їхніх індивідуальних потреб. Серед чинники, котрі впливають на задо-

воленість подружжям шлюбом, можна виділити три блоки: перший пов'язаний з особистістю подружжя, їхнім походженням і сімейним вихованням, другий – пов'язаний з передісторією шлюбу й умовами його виникнення, третій блок – чинники, що проявляються в процесі спільного життя подружжя (характер внутрішньо-сімейних стосунків, організація побуту).

Вивчення психологічної літератури (С. В. Антонова, Е. Ейдемільер, І. С. Ковальов, Л. О. Коростильова, Л. В. Куликов, Б. Мастейн, В. Юстицкіс, Т. Парсонс та ін.) дає змогу для висновку про те, що фактори, котрі сприяють самореалізації особистості в шлюбно-сімейній сфері, представлені довірливістю до партнера, до інших людей і світу в цілому, здатністю створювати стабільні позитивні партнерські відносини.

Науковцями доведено, що у шлюбно-сімейній сфері особливу роль відіграють смисложиттєві орієнтації (загальна осмисленість життя, процес самореалізації та цінності) і параметр самоповаги. Ціннісно-мотиваційна сфера особистості буде визначати ті шляхи, якими людина буде досягати певного рівня самореалізації. У зв'язку з цим, існують деякі відмінності в системі цінностей подружжя, що досягли певного рівня задоволеності сімейним життям і роботою. У структурі термінальних цінностей чоловіків, задоволених двома сферами життя (і сім'єю, і роботою), частіше будуть траплятися як провідні цінності щасливого сімейного життя і любові, тоді як у незадоволених ні сімейним життям, ні роботою чоловіків частіше буде провідною цінність матеріального забезпечення. У структурі інструментальних цінностей незадоволених в обох сферах чоловіків частіше провідне місце займає цінність освіченості, тоді як вихованість буде характерною провідною інструментальною цінністю для задоволених як шлюбом, так і роботою чоловіків. У структурі термінальних цінностей жінок, які не досягли задоволення в жодній зі сфер життєдіяльності (сім'я та професія), будуть провідними цінності цікавої роботи та активного діяльного життя. При цьому в структурі інструментальних цінностей жінки, задоволеної і сімейним життям, і роботою буде частіше виявлена провідною цінність чесності.

Важливі чинники самоздійснення особистості в сімейній сфері життя – кризи, які переживає кожна сім'я. Ефективним шляхом долання кризових станів є постановка членами сім'ї нових життєвих завдань, які відповідають зміненій сімейній ситуації. Генезис

труднощів самореалізації у шлюбно-сімейній сфері має своєрідність на кожному з етапів становлення шлюбно-сімейних відносин (вибір шлюбного партнера, взаємна адаптація подружжя, особистісний ріст подружжя). Труднощі визначаються етапом сімейного життя та зумовлені типом сім'ї, характером сімейних ролей. Тривала безшлюбність є свідченням труднощів створення сім'ї і, нерідко, обумовлена низьким рівнем самореалізації особистості.

Отож, самореалізація особистості в сімейній сфері – це об'єктивація багатства свого внутрішнього світу у внутрішньо-сімейних взаєминах; спрямованість розвивати різні сторони своєї особистості за допомогою інших членів родини і разом з ними; як найбільш повна і вільна реалізація людиною своїх можливостей у сімейній сфері життєдіяльності.

Шлюбно-сімейні відносини є дуже важливою для людини сферою її життя. Сімейні відносини можуть активно сприяти особистісному розвитку кожного з подружжя або стати серйозною перешкодою на шляху їх самореалізації. Відновлення духовних, психологічних і фізичних ресурсів, які є однією з необхідних умов самореалізації особистості, можливі, коли кожен з подружжя активно сприяє створенню психологічного комфорту і підтримує адекватну самооцінку і самовідношення іншого.

Висновки

1. Відповідно до цілей і завдань, поставлених у дослідженні, основна увага була приділена основам теорії психології самореалізації особистості. Вивчення самореалізації особистості як психологічної проблеми показало величезну складність цього психологічного феномена, який надає великий вплив на особистість в основних сферах її життєдіяльності. Самореалізація полягає у здійсненні можливостей розвитку “Я” за допомогою власних зусиль, співпраці та співтворчості з іншими людьми (ближнім і далеким оточенням), соціумом і світом в цілому. Самореалізація передбачає збалансований і гармонійний розвиток різних аспектів особистості шляхом програми адекватних зусиль, спрямованих на розкриття індивідуальних і особистісних потенціалів.

2. Велика кількість тенденцій, виявлених у процесі теоретичного аналізу шлюбно-сімейної сфери людства, розмаїтість припущень, котрі породжують спектр концептуальних моделей міжособистісних відносин, свідчать про актуальність психології сімейних відносин. Розгляд шлюбно-сімейних відносин у контексті саморе-

алізації особистості сприяє більш чіткому уявленню закономірностей динаміки їх становлення та її прогнозування в руслі розвитку особистостей подружжя чи претендентів у подружжя.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бреус Е. Д. Формально-содержательные характеристики представлений супругов друг о друге как о трудном партнере общения // Общественно-педагогическое образование – 2006: на пути к энциклопедическому знанию: Материалы конф. Москва, 19–21 окт. 2006 г. / Психол. ин-т РАО. – М. : Академия имиджологии, 2006. – С. 152–155.
3. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с
4. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. Учебное пособие. / И. В. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
5. Гозман Л. Я., Алешина Ю. Е. Социально-психологические исследования семьи: проблемы и перспективы // Вестн. МГУ. – 1985. – № 4. – С. 10-20.
6. Заїка В. М., Перетяцько Л. Г. Особливості трансформації особистості при подоланні кризових ситуацій у житті людини // Наук. студії із соц. та політ. психології: Зб. ст. / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – Вип. 16 (19). – К. : Міленіум, 2007. – С. 191–199.
7. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002, – 544 с.
7. Ковалев С. В. Психология современной семьи. / С. В. Ковалев. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
9. Кляпець О. Я. Життєві завдання особистості як умова реалізації її шлюбно-сімейних домагань // Наук. студії із соц. та політ. психології: Зб. ст. / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 16 (19). – С. 205-214.